

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ӨӨРЕДИЛГЕ ЯАМЫЗЫ
Күрүнениң бюджеттиг эртем албан чери «Национал школа хөгжүдөр институт»

**«ТӨРЭЭН (ТЫВА) ДЫЛ» ЭРТЕМИНГЕ КИЧЭЭЛДЕН ДАШКААР ӨӨРЕДИЛГЕ
ПРОГРАММАЗЫ «ТӨРЭЭН ДЫЛЫМ – ЭРТИНЕ-БАЙЛААМ», 7 кл.**
(Программа внеурочной деятельности по предмету «Родной (тувинский) язык»
«Мой язык – моё богатство»)

Комплект методических материалов носит рекомендательный характер

Разработчики: Монгуш В.В., Хомушку Ч.О.

КЫЗЫЛ – 2023

**«Төрээн (тыва) дыл» эртеминге кичээлден дашкаар өөрөдилге программазының
чижек тематиктиг планнаашкынның кезээ
7 класс (34 шак)**

Программаның кезээ	Тема	Шагы	Өөреникчининг ажил-чорудулгазы	Кичээлдинг хевири	Өөрөдилгениң курлавырлары (парламал болгаш электроннуг хевирде)
Кирилде кичээл	Тыва дыл – тыва үндезин культураның кол өзээ	1	Тываның сураглыг эртемденнерининг, чогаалчыларының төрээн дыл дугайында бодалдарын солун-сеткүүлдерден сонуургап номчуур, радио-телевидение база социал четкилерден дыңнаар. Номчаан чүүлдеринге даянып, амгы үеде тыва дылдың байдалының дугайында сайгарылгалыг чугаага киржир	Кичээл-беседа, дискуссия	Өөрөдилге ному «Тыва дыл», 7 класс Солун-сеткүүлдер Радио-телевидение, социал четкилерден материалдар
Морфология	Кылыг сөзүнге катаптаашкын	3	Кылыг сөзүнүң уjur-утказы болгаш кол грамматиктиг демдектерин катаптаар. Кылыг сөзүнүң дугайында билиглерин ханыладыр, ооң уткалыг бөлүктерин аңгылап билир. Чугаа кезектерининг иштинден чүве ады биле кылыг сөзү домактың кол өзээн (чугула кежигүннерин) тургузуп турар эң чугула кезектер деп билир, домакка синтаксистиг хүлээлгезин	Кичээл-катаптаашкын Кичээл-быжыглаашкын Практиктиг кичээл	Өөрөдилге ному «Тыва дыл», 7 класс Мергежилгелер чыындызы

	Кылыг сөзүнүң вид, залог хевирлериниң нарын айтырыглары		тайылбырлаар. Кылыг сөстөриниң тургузуунуң аайы-биле (бөдүүн, нарын, составтыг) тодарадып билир. Кылыг сөзүнүң немелде утка илередир хевирлериниң (вид, залог), ылаңгыя залогтарның (болдуруушкун болгаш каттышкан) кожумактарын шын бижиир, домактардан тывар. Оларның шын бижилгезиниң нарын айтырыгларын башкының дузазы-биле сайгарар. Чугаалаар сорулгазының аайы-биле кылыг сөстөрүн шын ажыглаар		
Чугаа чорудулгазы болгаш чугаа культуразы	<i>Чурук Шой – онзагай чурукчу</i>	2	Россияның чурукчулар эвилелиниң кежигүнү, Тываның чогаалчылар эвилелиниң даргазы Чурук Шойнуң чогаадыкчы ажыл-ижи-биле таныжар. Дыңнадыглар белеткээр. Башкының белеткээн айтырыгларынга даянып, чурукту топтап көөр, ооң дугайында чугааның планын тургузар, чурукка чогаадыг бижиир	Кичээл-таныжылга Чугаа сайзырадылгазының кичээли	«Шой Чурук – воин цвета» (school1-library20.blogspot.com) «Знакомьтесь: Шой Чурук» (news/tuva/5177-shoy.html)
Морфология	<i>Чурук-биле ажыл: Чурук Шой «Чаа амыдырал»</i> Причастиелер болгаш	3	Кылыг сөзүнүң тускай хевирлери – причастие болгаш деепричастие	Кичээл-быжыглаашкын Практиктиг кичээл	Өөрөдилге ному «Тыва дыл», 7 класс

	<p>деепричастиелер – кылыг сөзүнүң тускай хевирлери</p> <p>Причастиелиг, деепричастиелиг бөлүглелдерге бижик демдектери</p>		<p>дугайында билиглерин ханыладыр. Причастиеениң хөй ажыглаттынар (эрткен үениң, келир үениң) болгаш эвээш ажыглаттынар (болгалак, болгу дег) хевирлерин ылгаар. Домакка синтаксистиг хүлээлгезин тодарадыр. Деепричастиеениң хевирлерин (каттышкак, кожаланчак, эрткен, болбас, үдекчи, кызыгаарлаар) аңгылаар, синтаксистиг хүлээлгезин тодарадыр. Причастие, деепричастиеден составтыг кылыг сөзү тургузар.</p> <p>Причастиелиг болгаш деепричастиелиг бөлүглелдерге бижик демдектерин шын салыр, сөзүглелден тывар, сайгарар, чугаазынга ажыглаар</p>		<p>Мергежилгелер чыындызы</p>
Морфология	<p>Кылыг сөзүнүң наклонениелериниң чугааның стильдериниң аайы-биле ажыглалы</p>	4	<p>Кылыг сөзүнүң наклонениелерин катаптаар, ооң хевирлерин (болуушкун, дужаал, даар, чөпшээрел, кызыгаарлаар) аңгылаар, уткаларын тодарадыр.</p> <p>Тыва дылда үени илередир аргаларның бирээзи – кылыг сөзүнүң болуушкун наклонениезиниң үелериниң уткаларын тодарадыр, танып ылгаар: эрткен үелер</p>	<p>Кичээл-быжыглаашкын</p> <p>Практиктиг кичээл</p>	<p>Өөредилге ному «Тыва дыл», 7 класс</p> <p>Тоолдар, үлегер домактар, тывызыктар сөзүглелдери</p> <p>www.tuvancorpus.ru</p> <p><i>Башкыларга ажыглап болур немелде материал:</i></p>

	Сөзүглел-биле ажыл		(шагда эрткен, чоокта эрткен, барымдаалыг, бадыткалдыг); амгы үелер (тодаргай болгаш тодаргай эвес); келир үе (болгалак келир үе). Наклонениелерниң стильдер аайы-биле ажыглалын тодарадыр. Кылыг сөзүнүң морфологтуг сайгарылгазын кылыр. Кылыг сөзүнүң хевирлерин аас болгаш бижимел чугаага шын ажыглаар	Бот ажыл	Ооржак Б.Ч. Временная система тувинского языка. – М.:Языки славянской культуры, 2014. – 184 с.
Чугаа чорудулгазы болгаш чугаа культуразы	<i>Кылыг сөзү болгаш ооң тускай хевирлери темага билиглер хыналдазы: сагынгырлар-тывынгырлар мөөрейи</i>	1	Кылыг сөзү болгаш ооң тускай хевирлери – причастие, деепричастие деп темаларга уругларның шингээдип алган билиглерин хынаар. Өөрөнгөн темаларыңа хамаарышкан башкының тургусканы янзы-бүрү онаалгаларын күүседир, айтырыгларга харыылаар, бөлүктөргө демнежип ажылдаар	Кичээл-мөөрей	
Морфология	Наречие болгаш ооң тургустунар аргалары	2	Наречиениң ниити утказы болгаш грамматиктиг демдектерин, синтаксистиг хүлээлгелерин катаптаар. Наречиениң тургустунар аргаларын билер, оларны аас болгаш бижимел	Кичээл-быжыглаашкын	Өөрөдилге ному «Тыва дыл», 7 класс Тоолдар, үлегер домактар,

	<p>Наречиениң чүве ады болгаш демдек адындан ылгалы</p> <p>Сөзүглел-биле ажыл</p>		<p>чугаага шын ажыглаар</p> <p>Наречиелернин бөлүктөрүн аңгылап билер.</p> <p>Наречиени чүве ады болгаш демдек адындан ылгаар, наречиелер кирген үлегер домактар, тывызыктардан, тоолдар сөзүглелдеринден тывар, оларның ужур-дузазын тодарадыр</p>	<p>Практиктиг кичээл</p>	<p>тивызыктар сөзүглелдеринге даяныр</p>
<p>Морфология</p>	<p>Улустуң аас чогаалы болгаш тыва чечен чогаалда өттүнүг сөстөрнүң ажыглалы</p>	<p>2</p>	<p>Өттүнүг сөстөрнүң чугаага ужур-дузазы, уткалыг бөлүктөрүн катаптаар (ыыт-дааш, үн өттүнөр сөстөр, хевир-дүрзү өттүнөр сөстөр, минниишкин илередир сөстөр).</p> <p>Тыва чоннуң үндезин культуразы-биле өттүнүг сөстөр сырый холбаалыг деп билип таныжар.</p> <p>Улустуң аас чогаалында (кожамыктар, тоолдар, тывызыктар), уруглар аас чогаалында (көгүдүглер: бөп-бөп дээн ышкаш уругларны кылаштадып өөредири) өттүнүг сөстөрнүң ажыглалын хайгаараар, ужур-дузазын тодарадыр. Олар кижиниң сагыш-сеткил илерээшкинин күштелдирер деп бодалга кээри.</p> <p>Хөөмей терминнери-биле өөренип таныжар (борбаңнадыр, эзеңгилээр: ритм тургузар аргалар /аъттын чоруунга</p>	<p>Кичээл-таныжылга</p> <p>Кичээл-демнежилге (сыгыт-хөөмей башкызы азы ыры башкызының киржилгези-биле эрттирип болур)</p>	<p>Уруглар аас чогаалының чыындызы</p> <p>Мария Күжүгет «Өттүнчек шүлүк»</p> <p>Черлиг-оол Кууларның «Шораан» деп тоожузундан эгелер («Эдер-Куй», «Агар-Элезин», ...)</p> <p>Каргыраа: https://youtu.be/3RFJAgIIVqQ Хөөмей: https://youtu.be/9IUUZ1LpwBk Сыгыт: https://youtu.be/8of4iE9RaL</p>

			<p>дөмейлеп каан). Борбаңнадыр (бир чүве иштинде сугну тырыкыланып турар даажы /саарыгланган суг бир дашка деггеш дагжап турарыңга дөмейлээни) Сураглыг сыгытчылар, хөөмейжилер дугайында номчуп таныжар.</p> <p>Сыгыт /сыгыртыр (бедик), хөөмей (ортаа делегейниң чаяалгазы), каргыраа (Каргыраа сыннары, каргырткайнып турар адыг-мажаалайның үнүңге дөмейлээн/ алдыы оранга хамааржыр) дээн ышкаш чоннуң тоолчургу чугааларын, өттүнүг сөстөр кирген сөзүглелдерни тывар, номчуур, сайгарар, оларның утказын тайылбырлаар. Өттүнүг сөстөрниң дузазы-биле составтыг кылыг сөстөрин тургузар.</p> <p>Өттүнүг сөстөрни аас болгаш бижимел чугаага ажыглаар</p>		<p>g</p> <p>Эзеңгилээр: https://youtu.be/0yr7ZXhbvw Борбаңнадыр: https://youtu.be/CBzVI0juKzE</p>
<p>Чугаа чорудулгазы болгаш чугаа культуразы</p>	<p><i>Төлевилел тургузары:</i> «Сыгыт-хөөмей – тыва чоннуң эртинези», «Улустуң аас чогаалында өттүнүг сөстөрниң</p>	1	<p>Мурнунда кичээлде алган билиглеринге даянып, улустуң аас чогаалы болгаш тыва чечен чогаалда, сыгыт-хөөмейде өттүнүг сөстөрниң ажыглалының дугайында төлевилелдерни бөлүктөр аайы-биле белеткеп кылыр, кичээлге ажылын камгалаар</p>	<p>Чугаа сайзырадылгазының кичээли</p>	<p>Өөрөдилге ному «Тыва дыл», 7 класс</p> <p>Солун-сеткүүлдер Каргыраа: https://youtu.be/3RFJAgIIVqQ qQ Хөөмей:</p>

	<i>ажыглалы», «Тыва чечен чогаалда өттүнүг сөстөрнүң ажыглалы»</i>				https://youtu.be/9IUUZ1Lp_wBk Сыгыт: https://youtu.be/8of4iE9RaLg Эзеңгилээр: https://youtu.be/-0yr7ZXhbvw Борбаңнадыр: https://youtu.be/CBzVI0juKzE
Морфология	Кижиниң мага-бодунуң кезектериниң аттарындан укталган дузалал чугаа кезектери	2	Эдеринчилерни өске чугаа кезектеринден ылгаар болгаш грамматиктиг хүлээгелерин катаптаар. Кижиниң мага-бодунуң кезектериниң аттарындан укталган дузалал чугаа кезектерин тывар. Дузалал аттарның көжүргөн уткада ажыглаттынганын тодарадыр.	Кичээл-быжыглаашкын	Өөредилге ному «Тыва дыл», 7 класс
Дузалал чугаа кезектери	Дузалал аттарның көжүргөн уткада ажыглаттынары		Эдеринчилер болгаш дузалал аттарны ылгаар, оларны чугаага шын ажыглаар. Эдеринчилер болгаш дузалал аттарның морфологтуг сайгарылгазын кылыр	Практиктиг кичээл	Тоолдар, үлегер домактар, тывызыктар сөзүглелдери
Дузалал чугаа кезектери	Домакка болгаш сөзүглелде домактар	2	Сөзүглелден эвилелдерни тывар, чагырыштырбас болгаш чагырыштырар	Практиктиг кичээл	Өөредилге ному «Тыва

	аразынга эвилелдерниң ужур- дузазы		эвилелдерни бөлүктөп ылгаар. Домак иштинге болгаш сөзүглелде домактар аразында эвилелдерниң ужур-дузазын тодарадыр. Оларны аас болгаш бижимел чугаага ажыглаар. Эвилелдерлиг домактарга бижик демдектерин шын хереглээр. Эвилелдерни шын бижиир. Эвилелдерниң морфологтуг сайгарылгазын кылыр	(сөзүглел-биле ажыл)	дыл», 7 класс Тоолдар, үлегер домактар, тывызыктар сөзүглелдери
Дузалаал чугаа кезектери	Артынчылар болгаш оларның бөлүктери Кылыг сөзүнүң үлерин тургузарында артынчыларның ужур-дузазы	2	Сөзүглелден артынчыларны тывар, оларны утка аайы-биле (айтырыг, бадыткал, дадагалзалдың, күштелдирериниң болгаш ылгаарының, даап бодаарының) бөлүктээр. Кылыг сөзүнүң үлерин тургузарында -п-тыр (барымдаалыг эрткен үе), -жык/-чык чоп (бадыткалдыг эрткен үе), -а-дыр (амгы үе) артынчыларның ужур-дузазы. Тывызыктар, үлегер домактардан артынчыларны тывар, оларның утказын тайылбырлаар. Дефистеп бижиир артынчыларны шын бижилгезин билер. Артынчыларны чугаага шын ажыглаар. Артынчыларның морфологтуг сайгарылгазын кылыр	Кичээл-быжыглаашкын Практиктиг кичээл	Өөрөдилге ному «Тыва дыл», 7 класс, Тоолдар, үлегер домактар, тывызыктар сөзүглелдери <i>Башкыларга ажыглап болур немелде материал:</i> Ооржак Б.Ч. Временная система тувинского языка. – М.:Языки славянской культуры, 2014. – 184 с.

Чугаа чорудулгазы болгаш чугаа культуразы	<i>Чогаадыкчы бот ажыл (2 кезектен тургустунган: сөзүглел-биле ажыл, тестилик кезек)</i>	1	Сөзүглелди номчуур, ооң темазын болгаш кол бодалын тодарадыр. Сөзүглелден дузалал чугаа кезектерин тывар, оларның бөлүктөрүн тодарадыр. Дузал чугаа кезектеринге алган билиглерин хынаарыга тестилерге харыылаар	Билиглер хыналдазы. Бот ажыл	Сөзүглел, тест
Морфология	Чугаага аян кирир сөстөр	2	Чугаа стилиниң бир демдээ сөзүглелде аян сөстөрүн ажыглааны болур деп тодарадыр. Аян сөстөрүниң уткалыг бөлүктөрүн (өөрөөн, магадаан, муңгараан, корткан болгаш өске-даа) аңгылап билир, бодунуң чугаазына ажыглап, сагыш-сеткилин шын илередир. Аян сөстөрүн хөй ажыглаан чогаалдар, сөзүглелдерден тывар, оларны аянныг номчуур. Рольдап номчуур. Аян сөстөрүниң сөзүглелге ужур-дузазын тодарадыр, сайгарар	Кичээл-быжыглаашкын Практиктиг кичээл	Өөрөдилге ному «Тыва дыл», 7 класс, Сөзүглелдер: С. А. Сарыг-оол «Аңгыр-оолдун тоожузу» («Эргин кырында» дээш о.ө эгелерни башкы боду шилип алыр)
Чугаа чорудулгазы болгаш чугаа культуразы	Сөзүглел-биле ажыл	2	Сөзүглелдерниң янзыларын ылгаар: чурумал, тоожуушкун, угаап боданыышкын. Сөзүглел-биле ажылдаар. Сөзүглелди аянныг номчуур. Сөзүглелдиң темазын болгаш кол бодалын тодарадыр.	Практиктиг кичээл	Өөрөдилге ному «Тыва дыл», 7 класс, Сөзүглел

			Сөзүглелге план тургузар, ооң кезектерин харылзаалыг кылдыр тургузар. Утказын чугаалаар.		
Чугаа чорудулгазы болгаш чугаа культуразы	<i>Чогаадыг-чурумал</i>	1	Мурнунда кичээлдерде сайгарып турган сөзүглелинге даянып, чогаадыг бижиир	Чугаа сайзырадылгазының кичээли	
Чугаа чорудулгазы болгаш чугаа культуразы	<i>Чыл дургузунда өөрөнгөн темаларыңга олимпиада</i>	2	Олимпиаданың онаалгаларын күүседир, чыл дургузунда өөрөнгөн темаларыңга билиин хынаар	Хыналда кичээл	Олимпиаданың онаалгазын уругларның билииниң деңнелиниң аайы-биле башкы боду тургузуп алыр
	<i>Түңнел кичээл. Ажылдарның сайгарылгазы, частырыглар-биле ажыл</i>	1	Олимпиада ажылдарының сайгарылгазы, частырыглар-биле ажылдаар, дүрүмнерни катаптаар. Чаа өөрөдилге чылынче угланыышкынныг сорулгаларны тургузуп салыр	Кичээл-катаптаашкын	